



Der vid Kijssa åhm en morgon tideliga

NÄR DACKEFEJDEN DROG GENOM KINDABYGDEN 1542-1543

När Dackefejden drog genom Kindabygden 1542–1543

Förord

Denna sammanställning om Dackeupproret vill främst skildra händelserna i Kinda, men berör även angränsande kommuner liksom upproret i hela Dackeland. Endast för direkta citat anges källa. I övrigt bygger texten framför allt på Lars-Olof Larssons forskning publicerad i *Det medeltida Väre*, utg. 1975, samt *Dackeland*, 1979. Lars Hallbergs uppsats *Dackefejdens efterspel*, är en ovärderlig genomgång av inbördeskrigets efterspel. *En bok om Kisa socken*, Del 2, 1979, har varit till god hjälp för den lokalhistoriska skildringen. För en förståelse av upprorets mekanismer rekommenderas *De värjde sin rätt* av Mathias Cederholm. I övrigt hänvisas till Litteraturlistan.

Inventeringen av legender och platser i Kinda med anknytning till Dackeupproret påbörjades under år 2008. Projektet genomfördes med stöd av Leader Sommenbygd. Arbetet kommer att fortsätta och i första skedet utökas till närliggande kommuner, främst Södra Vi, Ydre och Linköping. Ambitionen finns att så småningom kunna täcka hela Dackeland. Särskilt intressant blir det när man kan få fram namn på verkliga personer från tiden för upproret, namn som kan finnas i de samtida källorna, exempelvis Östergötlands landskapshandlingar, Saköreslängder m.fl., vilka ännu inte har hunnit gås igenom. Där träder människorna fram ur historiens dis. Där finns Björn i Bollkind, Herr Torsten i Hägerstad, Herr Lars i Eneby, Herr Anders i Norra Vi och många fler.

När mera uppgifter kunnat läggas till denna digitala framställning kommer den att tryckas.

I

Dackeupproret

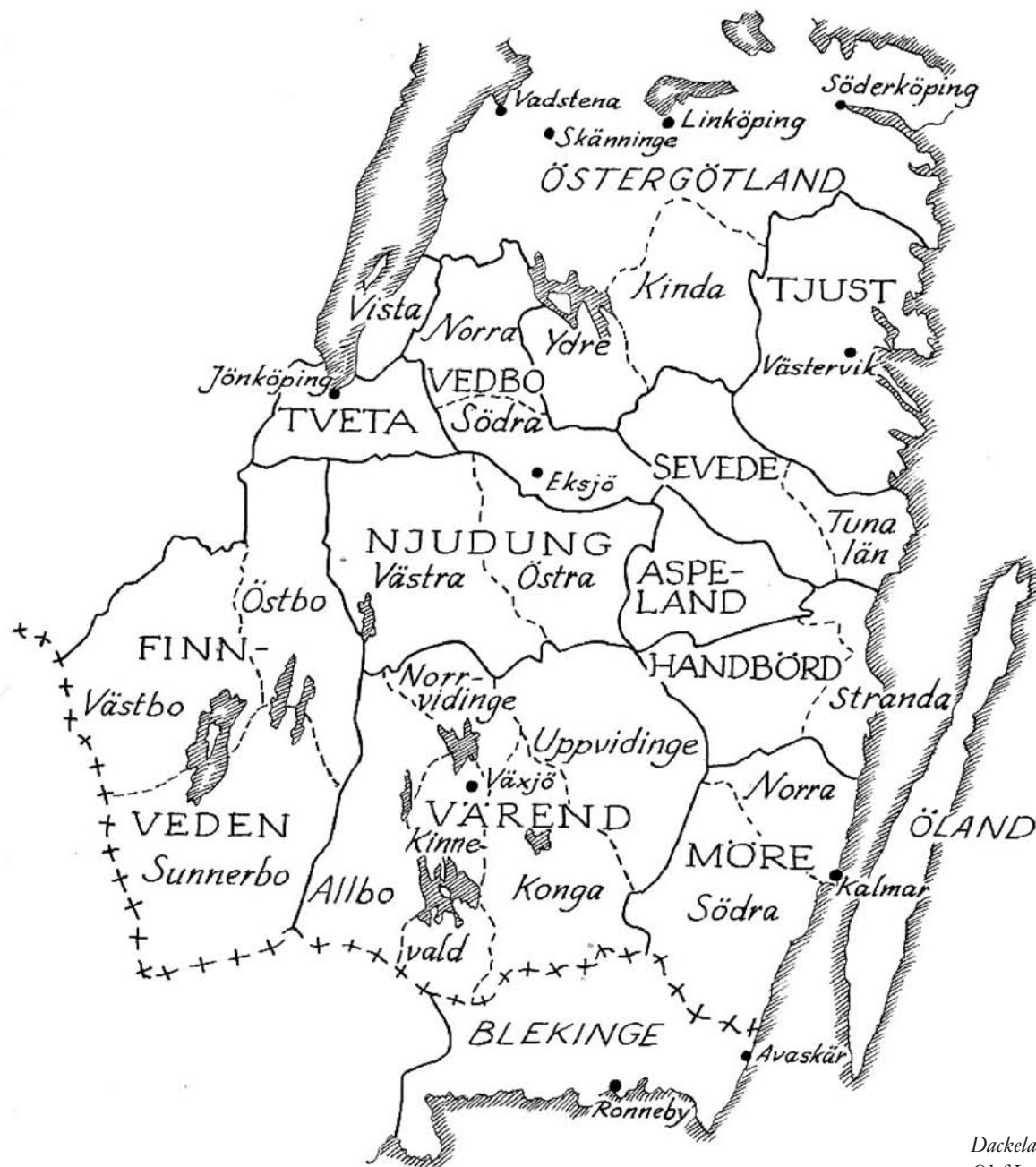
Många fälttåg har under de senaste 500 åren dragit genom Östergötland och Småland. Nästan alla har fallit ur folks minne. Men två ord som syftar på krig och konflikter har bitit sig fast, garp och dacke, inte bara i minnen utan ofta i fysiska platser även angivna på kartor. I våra trakter finns det Garpön, Garpelid, dackestenar, dackegrottor, dackegröpper och många, många fler. Namnen med garp, som var ett medeltida öknamn på tyskar, kommer från alla de strider som drabbade folket under slutet av 1300-talet under maktkampen mellan unionsdrottningen Margareta och kung Albrekt av Mecklenburg, men det är föga känt idag. Dacke däremot lever ännu starkt i det folkliga minnet.

Över hela Småland är det samma sak, från gränsen till Blekinge och Skåne upp till skogsbygderna mot Östgötaslätten, det forna Dackeland. Finns det en håla eller grotta, så finns att det också ofta en legend om att Dacke skulle ha gömt sig där. Att han under det år upproret pågick skulle ha hunnit med att gömma sig på så många platser är en orimlighet. Men upproret bestod inte bara av en här under ledning av Nils Dacke, det var många större och mindre förband med lokala bondeledare som praktiserade gerillakrigföring i de småländska skogarna. Så visst kan det ändå finnas sanning bakom dackelegenderna.

Avsikten med en inventering som denna är att visa vilken omvälvande och dramatisk tid detta år måste ha varit för vanligt folk som under århundraden av hårt förtryck aldrig tidigare förmått enas och förenas i motstånd mot makten.

Nils Dacke själv måste ha varit en oerhört karismatisk person och bondeledare som Sverige sett få av under senare århundraden. Men tyvärr finns det inte mycket i de historiska källorna som kan berätta om hans personlighet.

Begreppet Dackeland myntades av Lars-Olof Larsson, professor i historia vid Växjö universitet, som i sin forskning har lyft kunskapen om Dackefejden, Skandinaviens största inbördeskrig under de senaste 500 åren. Det var först på 1900-talet som historikerna på allvar källkritiskt började granska det småländska upproret. Författare som Wilhelm Moberg och Fabian Månsson gav sig också i kast med att



Dackeland. Efter Lars-Olof Larsson. 1979.

föra fram en annan bild av Nils Dacke och upproret.

I nästan 500 år hade segrarens, dvs. Gustav Vasas, version varit i stort sett allena rådande. Källorna för forskningen kring upproret är Gustav Vasas registratur, fogderäkenskaper, saköreslängder, landskapshandlingar m.fl. administrativa handlingar. Två samtida krönikörer, Rasmus Ludvigsson och Per Brahe, båda i kungamaktens tjänst, ger livfulla skildringar av inbördeskriget.

Upprorsmännen i Småland beskrevs som mordlystna skogstjuvar och horkarlar som för egen vinnings skull terroriserade folket. Idag vet vi att det småländska upproret var en samfällad manifestation mot en brutal centralmakt, en girig frälseklass och ett förtryck vi har svårt att nu föreställa oss.

Det var inte i första skedet de rika och välmående bönderna som på sommaren 1542 startade upproret. De flesta var människor som i fattigdom och förtvivlan till slut inte såg någon annan utväg än den, där de riskerade att förlora allt. Och upproret var verkligen en hårsman från att lyckas. Kungen hade till och med börjat planera sin flykt till Tyskland, men genom desinformation, dvs. lögner, manipulationer och svek, eller ska vi säga skicklig politik, lyckades Gustav Vasa under våren 1543 vända förloppet. Upproret krossades, ordningen i statsbyggnadsprojektet Sverige återställdes, kungens grepp om både adel, präster och bönder var säkerställt.

Till synes gick kungen stärkt ur striden, makten var nu hans. Sanningen var dock den att Gustav Vasa efter upproret gick betydligt försiktigare fram och kontrollerade noggrant fogdarnas förhållanden. Under resten av sin regeringstid fruktade han ständigt nya uppror, inte minst genom de försök som gjordes från utländsk sida att blanda sig i konflikten och stödja upproret. Småland och smålänningar, ”det mörka Småland”, förblev under lång tid ett rött skynke för maktens män i Stockholm.

Gränsbygd

Kinda och Ydre var under medeltiden och på 1500-talet en gränsbygd som än fördes till Småland, än till Östergötland, beroende på de två administrativa indelningarna landskap och län. Först 1607 blev Kinda och Ydre i alla hänseenden helt östgötskt. Det var en skogsbygd och befolkningen hade mycket gemensamt med de angränsande smålandssocknarna i söder. Vårdsnäs socken hörde vid denna tid till Kinda härad.

Under upprorsåren 1542-1543 låg Kinda härad under Stegeborgs slottslän, men lydde samtidigt under riksrådet Måns Johansson Natt och Dag på Bro gård, nuvarande Brokind. Han var kungens särskilde förtroendeman i Östergötland.

Blekinge, Skåne och Halland hörde vid denna tid till Danmark.

Bakgrunden till inbördeskriget

Orsakerna till upproret var många. Men främst handlade det om det hårdnande skattetrycket, inskränkningar i sättet att leva, inskränkningar i den mytiska ”gamla bondefriheten”, inskränkningar för kustsjöfarten, begränsningar för jakten samt kyrkoreduktion och reformation. Allmogen hade tre herrar, kronan, adeln och kyrkan,



TJUGUSJUNDE KAPITLET

Om tyranniska fogdars hårdhet och utpressningar

som samtliga förfogade över de tre maktfälten: det militära, det rättsliga och det skattemässiga. Detta resulterade i, med våra dagars synsätt, ett administrativt och skattemässigt kaos, där godtycke och maktmissbruk hörde till vardagen.

*Efter Olaus Magnus.
1555*

Det förekom till exempel att olika herrar gjorde anspråk på samma län. Uppror var sedan flera sekler ett sätt för allmogen att söka korrigera större orättvisor. Makt bygger på legitimitet och ömsesidighet. När allmogen upplevde ömsesidigheten som bruten tog man till de maktmedel man hade, klagomål och därefter uppror. ”Sedvänjan” var ett viktigt begrepp.

Det förekom under 1500-talets första decennier en mängd mindre resningar och uppror i Svealand och Götaland, inte minst i Småland och Östergötland. Detta fortsatte fram till dackeupproret. Det var ett uppror i Tjust 1509. I maj 1520 reste sig allmogen i Östergötland och norra Småland mot Linköpings stift och biskopen. 1524 skattevägrade smålandsbönderna, Gustav Vasa genomförde då en skatteräfst. Riksrådet fick ta emot många klagomål om olagliga skatter, roffanden och avrättningar.

I början av oktober 1542, efter slaget vid Haddorp i Slaka, där kungahären tagit revansch efter det svidande nederlaget vid slaget i Kisa i september, möttes man för förhandlingar i Skeda. Där framfördes av Dacke och hans förhandlare följande klagomål:

- 1 Kronans skatt och frälsets landgille förökades; likaså pålades stora olagliga beskattningar. (Landgille= kan jämföras med arrendeavgift, landbons avgift till markägaren)

- 2 Fodringsavlösningen hade utökats och olaga fodring uttogs. (Stående skatt, som teoretiskt motiverades med att utfodra kronans hästar, men som betalades med pengar efter storlek på gården)
- 3 Stora gårdsstädjor uttogs och ofta hände att gården ”for een ringa Fooogdte muta legdes ... undaen een fattigh Man för än åhren wore vthe”. (Ung tolkn.: städjan var så stor och betungande att bonden tvangs lämna sin gård i förtid. Städjan var en avgift som landbon erlade till godsägaren vid tillträde eller frånträde.).
- 4 Ökad häradshövdingegästning. (Häradshövdingen hade rätt till fri mat och husrum under sina rundresor)
- 5 Alltför hårt förbud mot fällande av ek- och bokskog och för stora sakören därför. (sakören=böter)
- 6 Klagomål över ollonsvinskatt. En extra skatt som ålades dem som hade mycket ekollon på sin mark att föda svinen med. Ollonsvinkött gav mer betalt.
- 7 Fogdarna trugade dem ständigt med en ”dalafärd”, dvs. hotade med avrättning.
- 8 Godtycke och övervåld från fogdarnas sida
- 9 De begärde sina vapen åter vilka tagits av fogdarna.
- 10 Kyrkoplundringen fördömdes ”Thet war snart så liufft (ung. ljuvt) att gå uthi een ödhe Skogh som i een Kyrkia”.
- 11 Den svenska mässan skulle hållas som ”gammelt och foort (fornt) hade varit”. Man protesterade alltså mot reformationens mässordning.

Skattetryck och rättsövergrepp

Av listan ovan framgår väldigt tydligt att skatterna och fogdeväldets brutala förtryck var det främsta skälet till Dackeupproret. Två punkter berör kyrkan och religionen.

Under 1540-talet genomfördes en skärpning i kronans kontroll. Gustav Vasa var en oerhört skicklig politiker och ett administrativt geni. Decenniet innan hade en mycket viktig administrativ förändring genomförts, den s.k. Jordeboksreformen. Jordeböcker, dvs. en slags gårdsdeklaration, hade upprättats sen lång tid tillbaka, men utan ett samlat statligt grepp. Man kan enkelt säga att Gustav Vasa standardiserade skattedeklarationen. Tidigare betalades mycket av skatten till kronan kollektivt, exempelvis en socken gick samman om skatten. Enskilda gårdar kunde alltså inte identifieras. Men Gustav Vasa genomförde en noggrann kartläggning av varje gård och dess potentiella betalningsförmåga, vilket gjorde att statens kontroll över skatterna blev väldigt mycket effektivare. Särskilt fordringskatten

drabbade i stort sett alla lika oavsett storlek på gården.

Före Gustav Vasa och under medeltiden saknade ofta staten medel för kontroll och makt att driva in skatterna. Det kunde vara tämligen ofarligt att vägra vissa skatter, de lokala makthavarna såg verkligheten, det gick helt enkelt inte att kräva in mer, då gick folk under.

Men Gustav Vasas effektivisering av den statliga administrationen och armén av legoknektar och tvångsinskrivna bönder under hans kontroll förändrade situationen totalt för bonden.

Forskningen har visat att väldigt många av dem som anslöt sig till upproret var småbönder och torpare från skogsbygderna som hade drabbats mycket hård av Vasas skattepolitik. Man fick helt enkelt nog, man vägrade betala mer skatter, man var vid vägs ände. De mer välmående slättbönderna förhöll sig till en början avvaktande, men anslöt sig efterhand.



TVÅ FRAMSTÄLLNINGAR AV NILS DACKE.

Det till vänster målat av Carl Gustav Pilo, 1711–1793. Porträttet finns i Kuriosakabinetet på Linköpings bibliotek. Pilo hade med all säkerhet ingen förebild när han utförde porträttet. Han utgick från maktens beskrivning av Nils Dacke som en "avskyvärt elak man", en skogstjuv och horkarl.

Den högra bilden är en detalj ur den teckning som också pryder omslaget, den enda någorlunda trovärdiga bilden av Nils Dacke. Porträttet fanns en gång som väggmålning i en stuga på Hovby säteri i Västra Eneby. Fornforskaren Nils Månson Mandelgren, 1813–1899, upptäckte bilden vid ett besök på Hovby där man berättade att bilden föreställde Dacke. Mandelgren målade av bilden och fick sedan även löfte om att få brädorna. Tyvärr förkom de under färden till Antikvitetsakademien i Stockholm.

Gustav Vasas politik

Segraren skriver historien, allt samtida källmaterial om upproret kommer från den kungliga sidan.

Som orsak till upproret angav Gustav Vasa att de egensinniga smålänningarna hellre ville sälja sina kreatur med stor förtjänst till Danmark, än att hjälpa den hungrande befolkningen i Uppland och Bergslagen. När han införde förbud mot denna handel gjorde de giriga smålänningarna uppror. Detta budskap, samt att upprorsmännen i mycket hårda ordalag beskrevs som ett gäng kriminella, spred han i brev runt om i landet när upproret hotade att bli landsomfattande, och det är nog troligen anledningen till att inte även folket norr om östgötaslätten anslöt sig. Om så hade skett hade katastrofen varit ett faktum och Gustav Vasa hade fallit.

Det fanns en månghundraårig tradition av handel över gränsen. I skogsbygderna i Småland och södra Östergötland dominerade boskapsuppfödning. I Danmark fick man bättre betalt för djuren. Men staten förlorade kontroll och skatteintäkter från handeln på den inhemska marknaden. Under hela medeltiden fanns denna konflikt. Bönderna på bägge sidan av gränsen var under Kalmarunionen vana vid att själva sköta förhandlingar och fördrag, ofta helt utan kronans inblandning. Även Kinda och Ydre ingick troligen i denna handel. Men som sagt, det var inte främst därför man gjorde uppror. Särskilt Lars-Olof Larsson har visat att kronans ingripande mot gränshandeln i verkligheten var tämligen blygsam.

Katholicism och reformation

En stor grund för missnöjet var alla de förändringar av det kyrkliga livet som genomförandet av reformationen medförde.

Vid medeltidens slut ägde kyrkan ca 1/5 av all odlingsbar jord i Sverige. Många bönder i Kinda och Ydre brukade jordar som ägdes av kloster och kyrkan. Avråden, arrendet, betalades till klostret eller kyrkofogden. Det kunde överlämnas i säd eller omräknas i pengar eller andra varor, för bygdens del ofta i smör eller honung. Dagsverken utfördes på prelaternas gårdar, men kunde också utbytas till produkter eller pengar.

Gustav Vasas konfiskering av kyrkornas och klostrens godsinnehav var i det närmaste total.

Kronan och Gustav Vasa själv, femfaldigade sitt godsinnehav och ägde nu långt mer jord än frälset. Kungen var den absolut största jordägaren i landet, hans s.k. ”arv och eget”.

All kontroll av kyrkan låg nu på kronan. Skatterna för bönderna var dock desamma, skattetrycket minskade inte, tvärtom, det var bara en annan fogde och en annan mottagare.

Men det som verkligen upprörde vanligt folk var beslagtagandet av kyrkornas inventarier och kulturföremål, framför allt silver, mässhakar och andra värdefulla textilier samt kyrkklockor.

Dessa föremål hade folket själva under flera hundra år bekostat, det fanns en genom flera släktled lång samhörighetskänsla och Vasas framfart måste ha upplevts som en oerhörd skändning av det heliga.

Reformationen förändrade kyrkolivet på många sätt, framför allt genom att nu användes svenska språket i mässan, inte längre latin, avlatsbrevens försvann, biskoparnas makt var borta. Kyrkor vitmåladades både in- och utvändigt. Medeltida måleri som täckte väggarna med berättelser ur Bibelns historia målades över. Det blickfånget saknades säkert av många som hade svårt att engagera sig i prästens predikan. En förändring som nog i stället välkomnades var att man satte in bänkar, säkert mycket uppskattat av alla trötta kroppar som tidigare fått stå eller ligga på knä under den långa gudstjänsten. Kisa kyrka fick dock sina bänkar så sent som 1595.

Ganska förståeligt ställde sig många av Smålands och Östergötlands präster på upprorets sida, även om flertalet officiellt föredrog att lyda kungen. Prästen i Västra Eneby under upproret hette Laurentius. Han liksom prästen Simon i Sund och Anders i Vi ställdes efter inbördeskrigets slut inför rätta, men bevis saknades för fällande dom. Laurentius förflyttades dock till Stockholm där han blev skrivare i kungens tjänst, så man hade honom under kontroll. Simon i Sund och Anders i Vi hölls kvar en tid i fängelse. Prästen Torsten i Hägerstad tog även han ställning för upproret och fick mycket hårda böter.

Uppror i Europa

Det var inte bara i Småland som bönderna gjorde uppror. Från senare delen av 1400-talet hårdnade kampen mellan bondebefolkningen och den jordägande klassen. Europas furstar ville stärka sin makt över jord och folk. De många krigen som furstarna förde var oerhört kostsamma. I Tyskland på 1520-talet reste sig bönderna i hundratusental.

Martin Luther, som själv gjort uppror mot den katolska kyrkan, ställde sig däremot helt på makten sida och uppmanade furstarna att ”Stick, hugg, slå ihjäl och döda var ni kommer åt! Spar ingen möda att straffa dessa hycklare som sökt dölja sin egen orättfärdighet med



SEXTONDE KAPITLET

Om huru man uppbränner våldsamma fogdars borgar

evangeliets ord". (LOL 1979, s 23). Martin Luther var definitivt en man i Gustav Vasas smak.

*Efter Olaus Magnus.
1555*

Den förre frihetskämpen Gustav Vasa rättade snabbt in sig i ledet av maktfullkomliga europeiska furstar med ett mål, den totala kontrollen, livegenskap för allmogen och full kontroll över den jordäggande frälseklassen.

I Danmark rasade den s.k. Grevefejden åren 1534-1536. Runt om i Sverige förekom de följande åren protester och försök till resning mot skattetryck och kyrkoskövlingar. Hösten 1541 höjdes skatten för fordring med hela 50 %.

Det som skiljer Dackeupproret från andra nordiska uppror är framför allt krigets omfattning och de följder det fick för den fortsatta uppbyggnaden av kungariket Sverige. I Sverige infördes aldrig livegenskapen, till skillnad från de allra flesta andra europeiska länder. Bönderna förblev mer eller mindre fria.

Större delen av befolkningen i Småland och de södra delarna av Östergötland, Öland och ett mindre antal västgötar ställde sig på upprorets sida. Här ges endast en kort sammanfattning av hela upproret hur det utvecklades på sin väg genom Småland upp till Linköpingstrakten. För den som vill läsa mer finns lästips i litteraturlistan.

Inbördeskriget

Dackeupproret startade på våren 1542 i Voxtorps socken i Södra Møre härad, vid gränsen till Blekinge, men hade under flera år föregåtts av en fejd mellan fogden och det lokala frälset å ena sidan och kronatorparen Nils Dacke och hans släktingar å den andra. För den som hamnat i allvarlig konflikt med fogdemakten fanns endast två vägar, antingen betala skyhöga böter eller dra till skogs. Många män gömde sig vid denna tid i skogen.

Fogden för Södra Møre dödade en släkting till Nils och lät avrätta en annan. En friskara under Dackes ledning genomförde som hämnd dagarna före midsommar 1542 en serie överfall mot fogdar och frälsemän. Detta blev upptakten.

Upproret växte lavinartat, till synes utan någon egentlig plan på ett landsomfattande uppror. Dacke och hans män drog från härad till härad och kallade till ting på kyrkbackarna. Häradstinget hade befohgenhet att efter samfällt beslut utfärda trohetsförklaring och vid fara kalla samman uppbådet som bestod av alla vapenföra män. Det som samfällt beslutades på tinget fick man som bonde underordna sig. Det var alltså genom den tidens beslutsordning som upproret tog form, inte genom överfall och hot, även om det i ett senare mer kaotiskt skede av kriget också förekom.

Nils Dacke måste ha varit en oerhört skicklig och karismatisk talare som lyckades övertyga folket om att med hans ledarskap var ett uppror mot kungamakten verkligen möjligt. Det gällde nu inte bara en konflikt med den lokale fogden, det var mot kungen själv man reste sig.

Gustav Vasa reagerade snabbt. Han sände lugnande brev till de oroliga områdena och skickade ut sina befallningsmän att hålla ting där kungen skulle lovas trohet. Snabbt kallades trupper samman i Småland, Västergötland och Östergötland. Dacke å sin sida kallade allmogen på bägge sidorna av gränsen till möte i Blekinge där de gamla traditionerna med fred över gränsen betonades.

Upprorshären hade på några veckor vuxit till 1000 man och i Växjötrakten skedde flera drabbningar med den 400 man starka kungatruppen. Ett stilleståndsavtal ingicks den 24 juli.

Gustav Vasa satt i Stockholm och la upp strategin för att med våld krossa upproret, utan någon som helst avsikt att med förhandlingar söka lösa konflikten. Folket i gemen hoppades säkert att nu var kriget över. Kungen skulle äntligen lyssna på dem och nu skulle förhandlingar göra det eländiga livet lite lättare att leva. Men kungen samlade, trots stilleståndsavtalet, under tiden sin huvudhär i Jönkö-

ping för att tåga ned mot Växjötrakten och en mindre styrka i Linköping för att angripa norrifrån. En stor del av kungens här bestod av inhyrda tyska landsknektar, välutrustade legosoldater med rustning, pikar och hakebössor, den tidens elitsoldater. Knektarna var inte nöjda med den lön kungen erbjöd dem och därför blev framryckningen fördröjd.

Bondehären utrustade sig med vad de hade, framför allt armborst, pilbågar och pålyxor, men även en och annan bössa. Efter varje seger över kungahären förbättrades utrustningen.

Norr om Växjö blev det hårda strider, men utan större framgång för kungatrupperna. Samtidigt gav sig två fänikor knektar från Linköping iväg, ca 1000 man, för att via Kisa och Vimmerby ta kontroll över den delen av Småland. Men i slaget vid Kisa 15 september nedgjordes i stort sett hela den kungliga hären av det snabbt sammankallade bondeuppbådet. Se mera om Slaget vid Kisa nedan.

Huvudhären utanför Växjö lyckades inte besegra upprorshären och man drog sig skyndsamt tillbaka. Gustav Vasa hade nu själv begett sig närmare händelsernas centrum till Stegeborgs slott vid Söderköping. Men närmre kriget än så kom han aldrig.

Upprorshären brände och plundrade många frälsegårdar runt om i Småland. I Östergötland skedde strider ända upp till Skänninge. I början av november hade även öläanningarna anslutit sig.

Den 8 november ingicks i Skeda ett avtal om stillestånd mellan Nils Dacke och kungens befälhavare. Nu var det fred. Dacke blev därmed erkänd som ledare för upproret och hans ställning stärktes.

Dacke själv och hans närmaste flyttade in i borgen Kronoberg i Växjö. Man höll landsting i Växjö och ting runt om i Småland och tillsatte nya fogdar. Administrationen var ju slagen i spillror. Vem skulle uppbära skatten? Under denna tid drabbades dock upprorsledningen av interna konflikter och maktkamp. Många av de mer välmående bönderna ifrågasatte Dackes legitimitet att nu vara mottagare av skatteintäkterna.

Dacke kontaktades av ombud för hertig Albrekt av Mecklenburg och den tysk-romerske kejsaren Karl V som ville stödja upproret. Men Dacke ville hålla fast vid fredsfördraget med Gustav Vasa och avböjde, även om han försökte utnyttja denna framställan gentemot kungen. Forskningen har nu slagit fast att Dacke höll avtalet, det var kungen som bröt det.

På sex månader gjorde alltså Nils Dacke och hans överste-kapten den fantastiska resan från simpla torpare och småbönder till befälhavare som firade jul på Kronobergs slott och förhandlade med hertigar, kungar och kejsare. En makalös resa med få motstycken i den svenska historien!

Gustav Vasa hade dock ingen som helst avsikt att på allvar förhandla med bönder. Stilleståndet var bara ett sätt att vinna tid för att få med sig adeln vars fulla stöd han ännu inte hade. Det hade också blivit förseningar i rekryteringen av legoknektar från Tyskland. I hemlighet sammankallade han i Örebro ett möte med rådsherrar och adelsmän där planerna för ett totalt krossande av de upproriska klubbades igenom.

Den 10 mars var styrkorna samlade. Huvudhären fanns i Linköping och mindre styrkor i Jönköping och Stegeborg. Upprorshären drabbades också av dubbelspel där nyckelpersoner i hemlighet bytte sida och stödde kungen.

Huvudhären på 4000 man, mest legoknektar, begav sig söderut mot Vimmerby. Återigen drog alltså knektarna genom Kinda.

Ledare i Nordsmåland var Dackes kanske viktigaste lokale befälhavare, överstekaptenen Sven i Flaka från Södra Vi. Sven var troligen även strategen bakom den framgångsrika striden mot kungahären i Slaget vid Kisa i sep 1542. Han ledde störningsaktionerna mot kungens stora trupp i mars 1543 när den tågade från Kinda ned mot Högsby.

Så här skriver den krönikören Rasmus Ludvigsson:

”Drog sålunda kung Gustavs krigsfolk in i Kinda och begynte där såsom fiender med rov, mord och brand ställa och förhålla sig, och menade därmed tvinga allmogen till att falla till dagtingan och begära nåd. Men bönderna bad ingalunda därom, så när som tre socknar; där bad man om dagtingan och nåd och lovade bot och bättring. Alla andra höll sig till skogarna, till dess att krigsfolket dragit in i Sevede, där häradsborna hade bråtat sig i en stor tjock skog. Då krigsfolket fick kunskap därom, lät det ledsaga sig samma bråte förbi. Dock brukade de rov och brand den första dagen; den andra dagen kom de till Vimmerby, men ingen ville gå den tillhanda utan höll sig på skogarna fördolde.”

(Efter Lars-Olof Larsson, Småländska strövtåg. Växjö 1976)

Upproret hade planerat att möta hären vid de stora bråtarna vid Högsby, en ca 6 km lång förhuggning. Läs mer om ”bråtar” i kapitlet om Slaget vid Kisa. Kungens befälhavare visste dock om platsen för bakhållet och drog västerut mot Virserum. Den 25 mars försökte upprorshären genskjuta knektarmén strax utanför Virserum, troligen på sjön Hjortens is, men manövern misslyckades. Detta var runt 25 mars. Dacke sårades allvarligt i benen och nederlaget var ett faktum. Man lyckades föra Dacke i säkerhet, men för många stod det nu klart att det hela var över. Upprorsarmén upplöstes och härad efter härad inledde förhandling med kungen om total underkastelse.



Detalj ur Carta Marina av Olaus Magnus, originalet tryckt i Venedig 1539. Handkoloreringen utfördes av Lafreris 1572. Exemplaret förvaras på Kungliga Biblioteket. Källa Wikipedia.

Men på olika håll runt om i Dackeland fortsatte motståndet fram till midsommar. I norr hade man fortfarande stor kampvilja. Strax före midsommar 1543 inleddes under ledning av Sven i Flaka en ny resning med en styrka på nära 400 man. Häradsfogden i Sevede, Erik Östgöte besegrades och dödades varefter man drog till Ydre för att samla allmogen där. Från Jönköping kom kungens fogde med en här och Dackefejdens sista större slag stod vid Sunds kyrka i Ydre socken. Upprorshären nedgjorde kungahären som skingrades, men Sven i Flaka var en av de dödade. För flera av upprorsmännen fanns ingen återvändo, endast döden väntade. Många flydde till Blekinge/Danmark och vidare till Tyskland.

Dacke lyckades ta sig ned till sin hembygd i södra Kalmar län och gjorde under försommaren ett sista försök att få fart på upproret.

I slutet av juli 1543 blev han med hjälp av angivare funnen i Rödeby-skogen utanför Karlskrona och dödades. Kroppen fördes till Kalmar slott där den steglades, dvs. högs i delar och sattes upp på hjul.

Det avhuggna huvudet försågs med en kopparkrona och sattes upp på en stör utanför slottet. Så var det största bondeupproret i Sveriges moderna historia till ända, men oroligheter och protester fortsatte under lång tid framåt.

Och ryktet går än idag. I Mecklenburg i Nordtyskland finns en släkt med namnet von Dacke. Var det trots allt inte Dacke som blev skjuten i Rödebyskogen? Det lär ha varit hans mor som identifierade kroppen.

Upporets efterspel

En läxa som Gustav Vasa lärde var att inte förlita sig på utländska legosoldater. Direkt efter upproret påbörjade han arbetet med att ersätta dessa med edsvurna knektar från bondeklassen, just den gruppen där uppror kunde gro. Många var de f.d. dackesoldater som mot fri lejd, dagtingan, skrev in sig som knektar i den kungliga armén som tillsammans med frälsetrupporna nu skulle utgöra den svenska försvarsmakten. Kungens tilltro till dessa soldater var dock låg. Han såg till att förflytta flertalet av dem upp till Stockholm och sedan vidare till Finland. Men mot flera av dem som kunde bevisas varit ledare gick man dock betydligt hårdare fram. Under dessa upprensningsaktioner runt om i Småland beslagtogs, plundrades eller brändes gårdar, många avrättades.

Upp mot 10 år pågick jakten efter dackemän i Småland och kungens trupper gjorde även rajder in i Blekinge. Särskilt borgarna i Ronneby väckte kungens förtret. Agenter utförde också efterforskningar över landsflyktiga och direkta straffexpeditioner och mord i norra Tyskland till grannländernas stora förtret. Gustav Vasa var ständigt oroad för konspirationer och nya dackeuppror. Många oppositionella hade gått i landsflykt under Gustavs tid vid makten och olika danska och tyska maktgrupperingar försökte göra anspråk på den svenska kronan. Han hade också skaffat sig många fiender bland de i hans tjänst inkallade tyskar som sedan återvänt till Tyskland. Särskilt efter mordet på Kronobergsfogden Jören Jönsson 1545, som utfördes av den f.d. dackemannen Mats Karlsson var läget mycket spänt. Kungen sände många brev till de tyska furstarna med uppmaning att fångsla förrädarna. Smålandsfogdarna fick ordern att ”slå hierttat sunder” i några av de landsflyktiga (GR 1545, s.562 ff). Flottan skickades till Kalmar.

Den siste av upprorsmännen, Jon Andersson från Blekinge, som tillsammans med Nils Dacke var inblandade i den första fejden 1536, dödades först 1563 i det Nordiska 7-årskriget. Året därpå kom den

slutliga hämnden för blekingarnas stöd åt upprorsmännen, då Gustav Vasas son Erik XIV skövlade och brände Ronneby och avrättade alla innevånarna.

Frihetskamp eller terrorism

Var det rätt av bönderna att göra uppror år 1542? Svaret beror på vilket perspektiv man har, moraliskt/etiskt eller politiskt/juridiskt. Och vem som ställer frågan och i vilken tid man lever. Och självfallet egna subjektiva värderingar. Hade frågan ställts för 30 år sedan hade en överväldigande majoritet av dagens svenskar sagt att det var rätt. I dagens anda av 11 september och "kriget mot terrorismen" skulle nog betydligt fler ha sagt att det var fel, att de var terrorister och idag borde sättas upp på FN:s terrorlista. Det är svårt att skilja sin egen samtids värderingar från den historiska tidens värderingar när man betraktar en historisk händelse. Det man kan göra är att studera källorna för att försöka förstå vad som verkligen hände och relatera det till den tidens samhällsanda. Vad var praxis inom politik, hur mycket var ett människoliv värt, m.fl. frågor?

Politiskt/juridiskt begick inte bönderna troligen något fel. Sverige var ett valrike. Var man inte nöjd med kungen hade man rätt att protestera och på tingen lyfta frågan om man skulle bryta troheten mot kungen. Så skedde under upprorets inledande månader, den snabbt växande upprorsskaran kallade till ting efter ting i härad efter härad. Man hade också under lång tid sänt många besvärsskrivelser till kungen om situationen för bönderna. Men Gustav Vasas hade före och under upproret inget som helst intresse av förhandlingar.

Det framgår också tydligt av källorna att talesmännen för upproret aldrig sa sig vilja stöta Gustav Vasas. Nils Dacke fick flera propåer från både kejsare och småkungar om militärt stöd, men man avböjde. Det man helt enkelt gjorde var att värja sin rätt och kräva förhandlingar.

Det har av vissa hävdats att Dackeupproret var ett reaktionärt uppror. Uppfattningen grundar sig på att man sa sig "strida för det som gammalt och fornt var", dvs. att man ville ha tillbaka den gamla ordningen framför allt i det religiösa livet, men också behålla den provinsiella friheten. Man var helt enkelt emot Gustav Vasas enväldssambitioner. Det perspektivet delades säkert även av flera ur frälseklassen och kyrkan som såg sina privilegier hotas av en stark centralmakt. I ett hemligt möte i Örebro under vintern 1542-1543 lyckades dock kungen till slut få med sig ledande frälsegrupper.

Å andra sidan var, som framgår av klagolistan vid förhandlingarna

i Skeda, den främsta anledningen till upproret det oerhörda förtrycket som bondeklassen utsattes för av de tre beskattande klasserna - kronan, frälset och kyrkan. Frågeställningen revolution eller reaktion blir därför inte helt relevant i betraktande av detta uppror. Det var både och.

I perspektivet fred- och konfliktlösning var självklart inbördeskriget ett misslyckande, liksom alla krig.

Vad fick upproret för effekter på utvecklingen av det svenska samhället?

Dackefejden var det absolut allvarligaste hotet mot kungens ställning, men också det sista provinsiella motståndet mot centralstaten. De följande knappa 20 åren av Gustav Vasas regeringstid blev betydligt lugnare. Genom sin seger hade nu kungen all makt i sina händer och kunde fullborda sina planer på en centralstyrd och som Larsson skriver, Stockholmsdominerad nationalstat. Men kraften och våldsamheten i upproret och hans egen upplevelse av att vara så nära förlusten av kronan fick honom att gå betydligt varligare fram. För Smålands del var, ganska självklart, följderna värre än för övriga Sverige, med krigets alla offer, avrättade och fängslade upprorsmän, plundrade och beslagtagna gårdar.

Samtidigt drog Gustav Vasa in nästan alla godsfrälningar i Småland och la förvaltningen direkt under kronans fogdar. Kronans rike- dom ökade och adelns makt minskade. Många bönder behöll sin frihet på självägda gårdar även om Gustav Vasa byggde upp ett privat godsinnehav aldrig tidigare skådat i Sverige, det s.k. ”arv och eget”. På detta sätt kunde han också betydligt bättre kontrollera fogdeväldet och hantera relationen till bönderna. Han lyssnade i fortsättningen mycket noga på anklagelser om fogdeförtryck, var varsam med skattehöjningar. Vid de s.k. kungaräfsterna efter kriget fick bönderna framföra klagomål mot överheten. Han undvek också alltför vidlyftiga utrikespolitiska äventyr

Möjligen har den ägostruktur vi ser i Sverige idag med många mindre självägande bönder, i motsats till den europeiska kontinentens dominans av storgodsägare, till viss del sin bakgrund i det småländska upproret.

Svenska soldater

En annan direkt följd av kriget var att kungen byggde upp en ny armé av svenska soldater. De europeiska legosoldaterna, främst tyskar, hade visat sig stå sig slätt i de svenska skogsbygderna mot de uppbådade bondesoldaterna. Dessutom hade det varit mycket kostsamt att hålla en armé av legoknektar. Många av de forna upprorsmännen tvångsinskrevs. Två års deportation med tjänstgöring i Finland var ett vanligt straff för dem som varit med i Dackehären. Armén bestod till slut av 15 000 man, varav en tredjedel var småländska f.d. bönder. Man kan lätt förstå vad denna åderlätning av arbetsföra yngre män betydde för det småländska bondesamhället. Först dog tusentals i kriget, sedan deporterades ytterligare flera tusen. Kvar att sköta gårdarna var kvinnorna med hjälp av gamla gubbar.

Hur kom det sig att en resning i Sydsmåland som startade på ett mera personligt plan mellan några bönder och fogdar kunde utvecklas till det största inbördeskriget i svensk modern historia?

Dackeupproret blev en vändpunkt, aldrig mer har ett sådant uppror skett i Sverige. Att en liten minoritet grovt förtryckte en majoritet torde alla vara ense om. Men folket har både före och efter upproret levt under värre förtryck än det som rådde runt 1540.

Det har presenterats många teorier om hur uppror uppstår och i detta sammanhang finns inte utrymmer för en längre redogörelse. I Småland på 1500-talet var det säkert många faktorer som samverkade. Girigheten hos de härskande klasserna, kronan, frälset och kyrkan, motverkade varandra och den förtryckta majoriteten förmådde i det läget att enas. Samförståndet mellan krona, adel och kyrka var upplöst. Samhällsförvaltningen med tre grupperingar som alla förfogade över maktmedel att driva in skatter fungerade inte längre. Den kanske viktigaste orsaken till detta torde ha varit Gustav Vasas påbörjade omvandling av Sverige till en centralstyrd stat, där både adeln och kyrkan skulle underordnas kronan, dvs. honom själv.

Enskilda adelsmän såg sin makt och egendom minska. Katolska kyrkan var Gustav Vasas fiende. Enskilda präster var inte längre lojala med den världsliga makten och tog ställning för upproret. Bondebefolkningen måste uppenbarligen ha trott att det just då faktiskt var möjligt att göra uppror, att det skulle lyckas, att man vågade ta risken. Främmande makter visade intresse för att stödja upproret. Nils Dacke måste ha varit en mycket skicklig politiker, en naturbegåvning i konsten att hålla karismatiska tal, att sköta förhandlingar och att tänka militärstrategiskt. Och Dacke var ingalunda ensam, många bondeledare steg fram som skickliga militärer.



Några förhållanden från båda maktsidor står tydligare fram som en del av förklaringen till varför upproret trots allt misslyckades. Gustav Vasa sände snabbt ut desinformation till det övriga Sverige att dackemännen var kriminella som enbart agerade för egen vinnings skull. Detta förhindrade folkligt stöd utanför kärnområdet. Han lyckades också övertala den inledningsvis tveksamma adeln. Vasa förmådde också övertyga upprorsledningen om att hans uppsåt med förhandlingar och vapenvila var ärligt. I själva verket var det endast ett sätt för kungen att vinna tid.

Bristen på samordning och enhet inom dackehären var säkerligen en annan bidragande orsak. Dacke lyckades inte inom ledningen hålla den starka position som han inledningsvis hade. Redan under julen ifrågasattes Dackes roll av ledarna för de olika bygderna. En annan konflikt rörde vem som skulle ha rätt att uppbära skatterna när nu den tidigare administrationen brutit samman. Många bönder, mest de mer besuttna, såg det inte som självklart att uppbörden skulle tillfalla upprorsledningen.

I slaget vid Virserum i mars 1543 spelade också tur och otur in. Slaget skulle som upprorsledningen hade planerat ha stått vid Högsby i det väl förberedda bakhållet, men kungatrupperna fick kunskap om bråtarna och tog vägen mot Virserum i stället. Dackehären hann dock dit i förväg och överfallet kanske hade kunnat lyckas även här om inte några skott av misstag avlossats i förtid innan kungahären nått den ideala positionen för överfall. Nederlaget var ett faktum. Nu falnade folkets tro på att uppror var möjligt. Tre månader senare var allt över. Gustav Vasa blev landsfader.

Segraren och förloraren. Gustav Vasa blev landsfader och 1000-kronorssedel. Nils Dacke fick huvudet avbugget och prytt med en kopparkrona spetsat på påle utanför Kalmar slott. Illustration av J.P.Klint i en samtida krönika. Foto KB

II

Dackeminnen i Kinda

Inför inventeringen som inleddes sommaren 2008 sändes ett upprop till hembygdsföreningar och i tidningsartiklar informerades om projektet. Under Hornmarken 12 juli hade föreningen ett stånd där besökare kunde berätta om platser som sades ha någon typ av anknytning till upproret. Stort tack för all hjälp!

Information har också hämtats från litteraturen, främst Dackeland av Lars-Olof Larsson, En bok om Kisa socken del 2, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, samt Dackefejdens efterspel av Lars Hallberg. I övrigt se referenser.

Endast vissa av platserna är hitintills besökta och fotograferade. Inventeringen kommer senare att kompletteras med foton, vägbeskrivning och koordinater så att platserna kan besökas med hjälp av GPS. Förslag på turer ”I Dackes fotspår” kan läggas upp i samarbete med Kinda Turistbyrå.

Inventeringen är således förhoppningsvis ännu ofullständig och kommer efter fortsatt bearbetning så småningom att publiceras i tryck.

Kinda efter upproret

Det rättsliga efterspelet till upproret pågick under närmare ett decennium. Faktum är att Gustav Vasa aldrig mer under sin regeringstid litade på smålänningarna. Småland skulle fullständigt pacificeras.

I de s.k. ”saköreslängderna” finns flera hundra namngivna personer upptagna för delaktighet i upproret. Från Kinda känner vi idag endast fyra personer som nämns i källorna, tre präster och en bonde. Herr Lars i Västra Eneby omtalas i Gustav Vasas registratur. Hans hem skövlades och ägodelarna fördes till Stegeborgs slott. Själv blev han förflyttad till Stockholms slott som skrivare, så att man kunde ha honom under uppsikt. Herr Torsten i Hägerstad fick böta 29 mark danska i silver, en mycket stor summa. Herr Lars i Vårdsnäs stod också han på Dackes sida. Och så bonden Björn i Bollkind som efter upproret dömdes för spioneri, ”falsk dagtingan”. Han spionerade på

hären medan den rastade i Kisa och underrättade uppbådet om härens styrka och andra förhållanden. Förhoppningsvis kan ett noggrannare källstudium finna fler Kindabor.

Häraderna pålades kollektiva soningsgärder, vilka varierade från 0,2 till 3,33 mark danska per bonde. Kinda drabbades relativt hårt med ca 2 mark per bonde.

Förutom detta krävde också kungen in all skatt som uteblivit under krigsåret.

Bevarade fogderäkenskaper visar på många vedergällningsaktioner även i Östergötland. I jordeböcker har gårdar angetts som öde efter att bonden avrättats, till exempel Tord Riddare, Näsby, Åsbo sn, Göstrings h.

Många gårdar brändes också ned under rensningsaktionerna när upprorsområdet skulle återerövas. Man kan av framförda klagomål misstänka att många frälsemän passade på att hämnas och krävde tillbaka långt mer än vad de mist under kriget.

Kungaräfssten, som bestod av 8 av kungen beordrade ting i Småland, startade i Kinda 10 feb 1544. Där fick allmogen föra fram klagomål mot frälset, fogdar eller sig själva inbördes. Här noterades många klagomål mot frälsemän och fogdar med anknytning till Dackefejdens efterspel.

Två bekännelser av ledande upprorsmän är en viktig källa för kunskap, Erik Persson Önings bekännelse, se Hallberg s.12 och Jöns Verkmästares bekännelse, RLK.

Sant eller falskt

Vissa av platserna i inventeringen kan beläggas i källor, vissa bygger på muntlig tradition och sanningshalten kan därför aldrig styrkas. Upprorsmännen gick ofta under namnet Dackemän. När en legend säger att "Dacke gömde sig i grottan", så avsågs från början kanske en dackeman. Äldre eller senare tiders konflikter omtolkas ständigt i folkmun.

Avsikten här har dock inte varit att till varje pris försöka bekräfta eller förkasta legenderna. De tillhör det levande kulturarvet som gör vår historia och natur spännande.

I originalinventeringen anges fakta om uppgiftslämnare och tid för legenden.

Fornborgar, dackeberg och dackegrottor

Ett inte ovanligt förlopp är att en speciell plats omges av legendbildning som under århundraden anpassas efter den egna mera närliggande tiden. Ett typexempel på detta är legenden om de två härarna som stred mot varandra från varsitt berg. Denna finns från många platser i Sverige. Ofta knyts legenden till s.k. fornborgar, oftast ett brant berg där man med stenvallar förstärkt de svagaste sidorna av bergstoppen. De flesta fornborgarna är i regel anlagda under yngre järnålder, ca 400-500 efter vår tideräkning.

I vår trakt finns den noterad om Borgarmon och Klevberget väster om Rimforsa, se kartan nr 3, samt om Kungsberget och fornborgen vid Dansbo vid Täftflångens sydspets mellan Horn och Kisa, nr 22. Två av dessa berg är registrerade fornborgar. Här har folk i mer än tusen år efteråt kunnat se spåren och förstå att förfäderna har krigat. Visst kan det ha varit så att det även varit strider på fornborgarna under dackeupproret. Borgarna var anlagda på strategiska platser som lätt kunde försvaras, ett bra val alltså även för upprorsmännen i Kinda.

För bergen vid Dansbo talar det faktum att de ligger utefter den gamla ridvägen mellan Horn och Rothult. Från flera andra av kommunens fornborgar finns också legender om strider under Dackeupproret.

Legenderna om de två härarna finns också från Krönsborg och Ivarsudde i Södra Vi socken, men där har striden kunnat beläggas arkeologiskt till 1300-talet. I sjön Hjorten i Rumskulla finns en ö som fram till 1700-talet hette Garpön efter de strider som där stod mellan tyska och svenska intressen under 1300-talet, även det arkeologiskt bekräftat. Men efter 1700-talet ändrades tolkningen till att det var krigare under Dackeupproret som förskansade sig på ön och stred mot Vasas trupper. Ön bytte då namn till Dackeön. Minnet av striderna på 1500-talet var nu större än det som skett 400 år tidigare och folkminnet omtolkade. Nu heter ön åter Garpön.

En särskild naturföreteelse som över hela Dackeland knyts till upproret är som nämndes i inledningen de s.k. dackegrottorna. De bönder som anslöt sig till upproret fick lämna sina gårdar och dra till skogs. Man måste ha tak över huvudet och det kunde man få i skogskojor, hölador och i grottor. Så i många fall är legenderna säkert sanna. Men Nils Dacke själv lär knappast ha hunnit besöka alla dackegrottor.



”Kulor fundne år 1796 uti en bergsklipa, väster om Norra Wi prästegård.” (Text på fodralet) Enligt uppgift från 1700-talet kom kulorna från Dackefejden. De förvaras nu i Kuriosa-kabinettet, Linköpings Stadsbibliotek.

*Ill. ur Märkliga ting.
Foto Helena Törnqvist*

Dackegröpper

En annan företeelse är det som på dialekt kallas Dackegröpper, dvs. skyttevärn. Det känner vi från Sonebo-skogarna väster om Rimforsa, strax söder om Kisa i skogen utmed nuvarande Vimmerbyvägen några hundra meter före Gummetorpasjön samt vid Flaka i Södra Vi socken. I Flaka bodde förövrigt Sven i Flaka, en av Dackes främsta befälhavare, med titeln överstekapten. Han stupade i juni 1543 i en av de större striderna som ägde rum vid Sunds kyrka i Ydre. Han begravdes därefter av prästen Simon på Sunds kyrkogård. När kungens folk fick höra om detta efter upprorets slut vidtog man åtgärder:

”Förrädaren Sven i Flaka som Ydreborna på Sunds kyrkogård... begravt hade, måste de själva uppgräva och med en klocklina insläpa i deras sockenstuga. Sedan tändes elden på i alla fyra hörnen; där blev hans kyrkogård”. (Krönikören Rasmus Ludvigsson, citerad i Lars-Olof Larsson, Dackeland, s 206)

Från två platser i Kinda berättas om begravingar som ska ha hållits över stupade upprorsmän. Strax väster om Dansbo vid Täftlångens sydspets i Horn socken finns en plats med resta stenar. Här ska enligt legenden stupade efter striden vid det närbelägna Kungsberget och fornborgen ha begravts. Platsen ligger utmed den gamla ridvägen mellan Horn och Kisa över Rothult. Den andra platsen är stenarna vid Bankevid, Slätmon. Här berättar legenden att det är Nils Dacke själv som ligger begravnen Denna legend finns även upptecknad i RAÄ:s register.



TOLFTE KAPITLET

Om strider i skogarna

En bråte enligt Olaus Magnus 1555.

de äldre Kalmarvägen från Linköping via Brokind, Rimforsa, Slätmon, Kisa, Korpklev, Södra Vi, Vimmerby och sen över Högsby till Kalmar. Vintertid använde man "Isvägen" som gick på frusna sjöar när vintern var kall nog. För Kindas del innebar det att från Brokind gick man på Järnlunden, sedan via forsen i Rimforsa på Åsunden ned till Horn. Från Horn tog man troligen en rakare väg ned till Vimmerby där man åter anslöt till Kungsvägen.

I korthet gick det enligt Brahe i september till så att hären med hundra hästar och två fänikor, ca 1000 man slog läger vid Kisa. Befälhavare var kungens särskilde förtroendemän över Kinda härad Måns Johansson (Natt och Dag) på Brokind. Några bönder underhöll sig med hären och försåg dem med mat och foder. Skälet till detta var dock inte som ledarna trodde, att man var kungen trogen och ville hjälpa hären. Syftet var att utröna härens styrka och att uppehålla dem tills man hunnit samla ett uppbåd och förbereda de s.k. bråtar-na. En bråte var ett bakhåll vid en förträngning av härvägen, där man i förväg högg träden till hälften så att de lagom stod upp. Man förband dem med rep. När så fienden hade kommit tillräckligt långt in i passet högg man de sista yxhuggen och mängder av trän föll över hären och blockerade flyktvägar både bakåt och framåt. Skyttar med armborst, pilbågar och enstaka hakebössor låg beredda och sköt in i den panikslagna hären.

Enligt Brahe överlevde endast ett fåtal. "...der vid Kijssa; åhm en morgon tideliga, för en the bleffue thet varse i legret, smulle ther några 1000 yxer tillikja, ocj kneckade och brottade så alla allmänna vägar igjen, så att krigzfolckitt bleff inetäppt, så att the på thet sista



ingen annan väg, ähn the måtte slå sig igenom theas brottar, thet them war omögeligt, och ther the hade icke funnet en bonde som wiste them en lösting, thå hade the alla mått bliffuet theas fångar.” (O. Ahnfelts utgåva, s 40). När hären flydde i panik fortsatte man dock att slå på trummorna, påpekar Brahe lite föraktfullt, så bönderna kunde lätt följa efter dem och slå ihjäl ännu fler. Endast ett fåtal soldater och en del av frälsemännen lyckade rädda sig.

Det har under åren funnits flera förslag på plats för slaget. Huvudkandidaterna har varit nr 9 Yxefall, nr 6 ravinen vid Hässlehytta vid Drögens sydspets, och nr 5 Helvetes portar i Slätmon.

Lars-Olof Larsson anger strax söder om Kisa som en trolig plats, måhända bergen vid Bjerkeryd. Notera dock att den nuvarande sträckningen av Vimmerbyvägen utefter Gummetorpasjön tillkom på 1900-talet. Författaren Elisabeth Hjortvid, föreslår efter långa vandringar och ritter i Dackes spår att Korpkleven, där Kalmarvägen passerade, mycket troligt kan vara platsen för slaget.

Brahe säger dock tydligt att det var vid Kisa man slog läger. Bråtarna byggdes på de allmänna vägarna runt om lägret. Lägret var uppenbarligen på en plats i vars närhet flera vägar möttes. Slaget måste alltså ha stått vid Kisa. Hären kan knappast ha vänt norrut igen ett par mil, man var ju på väg söderut. Då faller direkt både Hässlehytta och Slätmon bort liksom Yxefall. Kisa var vid denna tid en liten bondby med några gårdar och en kyrka, inte större än andra små kyrkbyar i Kinda. Här gick vägarna ungefärligen som idag till Västra Eneby respektive Tidarsrum och söderut förbi Bjerkeryd och Korpkleven mot Vimmerby.

Krigarna i inbördeskriget. Nutida rekonstruktioner gjorda av Bondeuppbådet i Östergötland. Till vänster befälet, frälsemannen i halvrustning med svärd och billebard.

I mitten bondekrigaren/knekten i kungens här med järnbatt, bröstbarnesk, svärd och pik.

Till höger upprorsmannen med järnbatt, ringbrynja, björnspjut, yxa och sköld. Till detta kom pålyxa, armborst och pilbåge. De upprorskas utrustning lär ha varierat stort. Efter varje vunnet slag kunde man rusta sig bättre.

Foto Tobias Tinglöf.

Man kan tycka att en drabbning där 1000 man nedgjordes borde ha efterlämnat många föremål i marken. Men vi kan vara förvissade om att liken plundrades noggsamt på allt, kläder, skor och vapen. När sedan upprorshären var borta tog lokalbefolkningen resten. Det är väl ett rimligt antagande att liken därefter brändes. Per Brahe nämner ingenting om åtgärder för de dödade knektarna.

Så platsen för Slaget vid Kisa lär även i framtiden vara oviss.

Efter segern vid Kisa drog sig upprorshären mot Linköping där man slog läger i Slaka vid Rosenkällasjön. Men här fick kungen sin hämnd. Styrkan övermannades och nedgjordes. I november hölls förhandlingar i Haddatorp, Skeda, där vi vet att Nils Dacke deltog och stilleståndsavtal slöts.

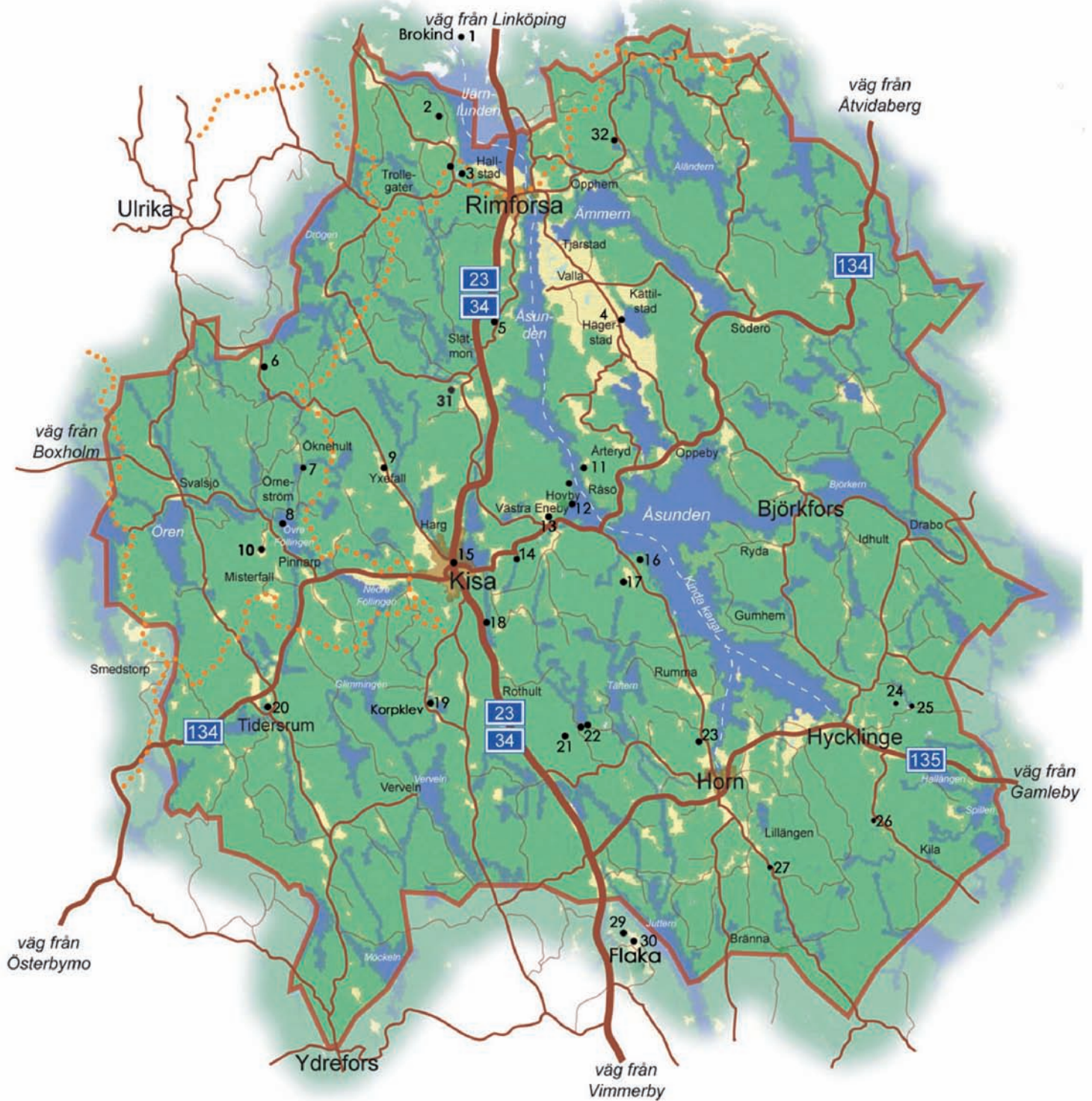
Med stor säkerhet har Dacke åtminstone passerat Kinda på sin väg till förhandlingarna i Skeda. Och om väggmålningen från stugan i Hovby är samtida, kan konstnären själv mycket väl träffat Dacke.

Slaget vid Horn

Källorna nämner sedan ytterligare en drabbning i Kinda, slaget vid Horn. I mars 1543 samlade Gustav Vasa huvudhären i Linköping. Runt 15 mars gav man sig därefter söderut mot Vimmerby. Från Brokind tog man isvägen. Det måste ha varit en kall vinter med tjock is när man vågade leda ut 4000 man med hästar på isen. Hårtåget var säkert ett par kilometer långt, en skräckfylld syn för de kindabor som bodde utmed Järnlunden och Åsunden. Upproret hade sina huvudstyrkor samlade i Högsbytrakten där också Dacke befann sig, så i Kinda fanns endast mindre trupper.

Nedåt Horn gjorde man dock enligt Ber Brahe ett försök att angripa kungaarmén. Även Gustav Vasa vet besked. I ett brev till Botvid Larsson Anckar den 17 mars 1543 skriver han: ”att vårt folk haffver nu j tässe dager warit till mangells medt fienderna och slagit them till 400 folck ifrå, neder j Kinden , på en stor siöö, benempdt Aswunden emellan Horn och Eneby. Män Dackin är dragin her aff Tiwst och ju j Seffwede som rychtet går”. (*...vårt folk har nu i dessa dagar varit i strid med fienden, och dödat 400 av dem, nere i Kinda, på en stor sjö kallad Åsunden emellan Horn och Eneby. Men Dacke har dragit härifrån Tjust och är ju i Sevede [Vimmerbytrakten] som rychtet går.*). Konung Gustav I:s registratur XV, s 166. Förf. översättning.

Upproret passade någonstans i skogen vid sjökanten och lät huvudstyrkan passera. Man anföll därefter trossen som kom sist. Men en grupp knektar vände snabbt tillbaka och kunde utan svårig-



Inventeringslista

Källor och förkortningar:

LOL = Lars-Olof Larsson, *Dackeland*, 1979

Kisa sn = En bok om Kisa socken del 2

Lars Hallberg = *Dackefejdens efterspel*, uppsats i historia, Stlhms univ. 1977

Alvemo = Bo Alvemo, *Dackefejden*

Hjortvid = Elisabeth Hjortvid, *Dackes ryttare Sigge*

RAÅ = Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister,

<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>

I originalinventeringen finns i förekommande fall uppgifter om den lokala traditionens ursprung.

1. **Brokinds gård.** Vårdsnäs sn., "Broo gård" ägdes av Riksrådet Måns Johansson (Natt och Dag), kungens särskilde förtroendeman över Östergötland. Han hade Kinda o Ydre i förläning. Han höll ting i Vimmerby 1542 för att tillförsäkra böndernas stöd. Han deltog själv i Slaget vid Kisa. LOL, s 199.

2. **Sonebo**, Tjärstad sn.
”Dackegröpper”, skyttevärn, efter strider under upproret. Lokal tradition.
3. **Borgarmon** och **Klevberget**. Tjärstad sn.
Kungens soldater var förlagda på fornborgen Borgarmon. På Klevberget, 300 m V, låg dacketruppen och spanade. Eftersom Hallsta, 500 m Ö om Borgarmon var en kungsgård kan man mycket väl tänka sig att en truppstyrka av och till befann sig på gården. Lokal tradition.
4. **Hägerstad**. Hägerstad sn.
Prästen Torsten i Hägerstad stödde upproret och sakfördes efter krigsslutet. Lars Hallberg.
5. **Helvetes portar**. Slätmon Kättilstad sn.
Enligt en lokal tradition stod här på den gamla Kungsvägen ett slag där upprorsmännen i ett pass låg i bakhåll för kungens trupper. RAÄ, Kättilstad 14:1
6. **Hässlehyta** Kisa sn.
I den branta ravinen utmed den gamla vägen vid Drögens sydspets ska ett stort slag ha ägt rum mellan kungens trupper och dackemännen. Kisa sn s 113.
7. **Svikersbro**, Kisa sn.
Här ska ett möte mellan Dacke o Kindaborna ägt rum där Dacke utropat sin besvikelse över att bönderna inte gav honom sitt stöd. Kisa sn, s 113.
8. Sjön **Föllingen**. Tidervalsrum sn.
På en ö i sjön ska finnas en skatt, nedgrävd under upproret. Lokal tradition.
9. **Svikingslid**, Yxefall, Kisa sn.
Här ska ha stått ett slag där bönderna besegrade kungatrupperna och därmed ”svek” kungen. Yxefall har också angetts som platsen för slaget vid Kisa. Kisa sn, s 113
10. **Bollkind**, Tidervalsrum sn.
Björn i Bollkind anklagades efter upproret för ”falsk dagtingan”. Inför slaget vid Kisa hade han uppehållit sig hos hären i lägret och spionerat, för att sedan berätta för upprorsmännen om härens storlek m.m. LOL, s 199
11. **Skansberget**. Oppeby sn.
Fornborg, där strider under upproret ska ha ägt rum. Lokal tradition. RAÄ, Oppeby 1:1.
12. **Hovby borg**. Västra Eneby sn.
Fornborg från järnåldern, men folktraditionen berättar att den anlades under upproret. RAÄ, Västra Eneby 18:1.
12. **Hovby säteri**. Västra Eneby sn.
På Hovby marker mellan Hisneklint och Hovby borg finns vid vattnet en grotta kallad Dackegrottan. Lokal trad. RAÄ
13. **Hovby säteri**. Västra Eneby sn.
Etnologen Nils Månsson Mandelgren besökte Hovby 1847. På väggen i en stuga fanns en väggmålning som sades föreställa Dacke. Mandelgren tecknade av bilden. Brädorna skulle sedan skänkas till Antikvitetsakademien i Sthlm, men förkom på vägen. Uppgiften citeras i många böcker om Nils Dacke och dackefejden, bl.a. *Nils Månsson Mandelgren* av Bengt Jakobsson.
14. **Granstorp**. Västra Eneby sn.
I åkern utmed vägens södra sida finns rester efter härdar, daterade till 1500-tal. RAÄ 158:1. Enl. lokal tradition häräger från upproret.
15. **Kisabråten**. Kisa sn.
Slaget vid Kisa. Enligt Per Brahe slog truppen läger vid Kisa där också slaget enligt honom stod. Exakt plats ej känd.
16. **Runefall**. Horn sn.
Slaget vid Horn på Åsundens is omnämns av Per Brahe, men exakt plats är ej känd. Enl. Kisa sn 117 skedde slaget vid Runefall. Författaren Bo Alvemo förslår istället halvön Trossbonäs närmare Horn som trolig plats.
17. **Killingevid**. Horn sn.
Vid byn Killingevid ska strider ha utkämpats. Kan anknyta till nr 16. Lokal tradition
18. **Bjerkeryd**. Kisa sn
Dackegröpper, skyttevärn från striderna. I skogen på västra av sidan av nuvarande Vimmerbyvägen, mitt emot den sista åkern före Gummetorpasjön. Lokal tradition.
19. **Korpklöv**. Kisa sn.
Enligt författaren Elisabeth Hjortvid den plats nära Kisa som bäst överensstämmer med uppgifterna om Slaget vid Kisa.
20. **Tidervalsrums kyrka**. Tidervalsrum sn.
Vid ett slag gömde upprorsmännen hästarna i eller vid kyrkan. Lokal tradition.
21. **Dansbo-Sandshult**. Horn sn
Resta stenar över gravar från upproret, efter strider vid Kungsberget, se nr 22. Lokal tradition.
22. **Kungsberget**. Dansbo, Horn sn.
Kungsberget på västra sidan av Täftflängens sydspets. På detta berg skansade kungatrupperna medan Dackemännen höll fornborgen tvärs över viken. Enl. legenden deltog även Gustav Vasa i striden. Kisa sn, s 114, RAÄ Horn 22:1
23. **Dackeberget**. Åby, Horn sn.
Fornborg. Enl. den lokala traditionen ska både Nils Dacke och Sven i Flaka ha kämpat här. RAÄ Horn 22:1.
24. **Valla göl**. Hycklinge sn.
Dackesten. Minnesmärke efter strider. Tidigare hette gölen Hingsgöle. Lokal tradition.
25. **Dackeberget Valla**. Hycklinge sn.
Berget bar detta namn. Lokal tradition.
26. **Råshult**. Horn sn.
Berg med uppallade stenar. Enl. legenden med syfte att rullas ned på en fiendehär. Lokal tradition.
27. **Kanonkullen**. Finede Horn sn.
700 m syd Finede. Fyndplats för kanonkula, nu på Lillängens museum. Lokal tradition.
28. Vakant
29. **Flaka**. Södra Vi sn.
Dackegröpper. I skogen norr om byn Norra Flaka finns det skyttevärn från upproret. Lokal tradition
30. **Silverskatten i Flaka**. Södra Vi sn
I ett av de större rösena vid byn Norra Flaka ska, enl. legenden återberättad av författaren Fabian Månsson, kyrksilvret från Södra Vi kyrka vara nedgrävt. Silvret gömdes för kungens fogdar. Lokal tradition.
31. **Dackekullen**. Bankevid Västra Eneby sn.
Gravfält och kulle kallad där enl. tradition Nils Dacke är begravd. RAÄ, V Eneby 6:52
32. **Vasahagen och Vasabacken**. Boda, Tjärstad sn.
300 m N sjön Bjärken utmed lilla vägen till Surklev ska det ha stått strider under upproret. Lokal tradition.

Referenser

Flertalet böcker kan lånas på biblioteken.
För en utförlig litteraturförteckning se Lars-Olof Larsson skrifter.

- Lars-Olof Larsson *Dackeland*,. Med illustrationer av Björn Gidstam. Stockholm 1979
Det medeltida Värend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt. Avhandling. Växjö 1964 och 1975.
Lars Hallberg *Dackefejdens efterspel*. Källmaterial och händelseförlopp kring en upprorsrörelses slutliga nederlag. C-uppsats Historia. Stockholms universitet 1977.
Mathias Cederholm *De värjde sin rätt*. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland. Avhandling. Lunds universitet 2007.
Bo Alvemo *Dackefejden*, Militärhistoriskt bibliotek 2007
Elisabeth Hjortvid *Dackes ryttare Sigge*. Roman där handlingen utspelar sig i Kindabygden. 2006
Bengt Jacobsson *Nils Månsson Mandelgren*. 1983
Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*. Rom 1555. (Utg. John Granlund 1951).
En bok om Kisa socken del 2. 1976.
Märkliga Ting, Kuriosakabinettet i Linköpings bibliotek. Östergötlands läns museums förlag.
Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister.
<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>

Kartor

- Olaus Magnus. 1539. *Carta Marina*.
Jean de Rogier
Kinda kommun

© Per Olin och Föreningen Dackeland
Grafisk form: Arne Öström/Ateljén